

TĂCERE, VORBESC ROMANII! BIJUTERIILE ÎN LITERATURA LATINĂ DIN PRIMUL SECOL AL IMPERIULUI

*Ana Cristina Hamat**

* Muzeul Banatului Montan, Reșița; anahamat@yahoo.com

Abstract. In ancient time, jewels were considered as an exponent of luxury in the Roman Empire and they have become one of the major topics approached in various situations by literature and legislation during both the Roman Republic and especially during the Empire. Accused by some authors, defended by others, loved or hated, jewelry are a really hot topic when it comes to the price paid for luxury by the roman society. Therefore, most of the latin authors noted that the real price of jewelry is doubled by a psychological one, paid by both, the society and by the individual. Thus, beyond the physical cost, the jewelry had also another value, which however it can not be count in money.

Keywords: Roman Empire, literary sources, 1st century A.D., rings, pearls.

Bijuteriile au fost considerate de-a lungul timpului unul dintre exemplele preferate în ceea ce privește luxul în Imperiul Roman. Astfel, ele au devenit unul dintre subiectele abordate în diverse situații mai ales de către literatura dar și de legislația secolelor I–IV dHr. Atacate de către unii autori, apărate de către alții, podoabele sunt adevărate vedete atunci când vine vorba despre prețul pe care l-a plătit societatea romană pentru lux. Prețul fizic al bijuteriei atrăgea după sine o anumită condiție socială a purtătorului și prin urmare anumite bijuterii completau imaginea vizuală după care putea fi identificat purtătorul. De asemenea, de multe ori valoarea bijuteriei era dată de către purtător și prin urmare acestea pot oferi informații importante și mai ales personale despre stăpânii vremelnici pe care i-au avut. Studiind izvoarele literare, putem observa că de-a lungul istoriei romane bijuteriile au jucat mai multe roluri, funcționalitatea lor fiind una diversă. În principal însă, parura feminină și masculină anunța privitorului clasa socială a purtătorului, locul acestuia în societate și în familie și uneori chiar opțiunea religioasă a acestuia. Prin urmare, dincolo de valoarea fizică, bijuteriile mai aveau și o altă valoare, care însă de foarte puține ori se putea socoti în bani. Prețul luxului era în societatea romană unul destul de relativ, influențat de o multitudine de factori și prin urmare prețului fizic îi corespunde și un preț moral, pe care autorii latini presupun că l-a plătit societatea romană.

Clădită cărămidă cu cărămidă, imaginea societății romane răzbate dintre sutele de pagini literare. Parte integrantă a vieții de zi cu zi pentru omul antic, bijuteriile sunt prezente în aceste pagini alături de alte aspecte ale vieții particulare.

Dacă în timpul Republicii bijuteriile erau recunoscute ca ornamente indispensabile și oarecum de neevitat, odată cu instaurarea Imperiului, acestea au făcut obiectul unei campanii negative de imagine, dusă de mulți autori romani contra lor, cât și subiectul unei legislații stricte în ceea ce privește portul acestora¹. Din corsetul oarecum strict al legilor, bijuteriile s-au putut elibera, abia începând cu secolul al II-lea, perioadă în care granițele vizuale impuse de legislația lui Augustus erau de mult încălcate.

În literatura de limbă latină a primului secol al Imperiului, ca de altfel în întreaga literatură cunoscută, femeile au avut unul dintre cei mai mari admiratori și în același timp prieten sincer în persoana lui Publius Ovidius Naso. Acesta admitea cu seninătate că nimeni nu este perfect, sau așa cum spunea el:

“*Frumusețea este un dar al zeilor, însă câte femei se pot mândri cu acest har. [...] Îngrijirile prin podoabe vă vor înfrumuseța, iar în lipsa gătelilor cel mai frumos chip își pierde întreaga strălucire*”².

În aceste condiții, “*să vorbim mai întâi despre gătelă*”³, așa cum spunea și poetul și mai ales despre contextul în care acestea apar menționate în sursele literare din primul secol al Imperiului.

Pentru început, este important de știut dacă autorii și contemporanii lor conștientizau o schimbare de mentalitate în ceea ce privește aspectul vizual. Astfel, noua modă, aflată în opoziție cu un trecut utopic, nu este trecută cu vederea de către izvoarele literare, printre acestea aflându-se autorii precum mai sus menționatul Ovidius⁴,

¹ Statul roman s-a preocupat foarte mult, mai ales în ultimele secole ale Republicii, de limitarea excesului societății, lucru destul de greu în condițiile în care expansiunea romană a adus Romei toate bogățiile lumii. Astfel de prevederi sunt inserate și în *Lex Duodecima Tabularum* (sec. V îHr), care limita cantitatea de aur care-l putea însoți pe decedat în mormânt. În sec. al III-lea, *Lex Oppia* reduce la ½ uncie, greutatea podoabelor pe care are voie să le poarte o femeie romană și mai mult, este interzisă purtarea de podoabe colorate. Această lege, probabil urâtă de femeile romane, specifică că o femeie nu putea purta veșminte multicolore - purpură, nu putea purta mai mult de 15 grame de aur și nici să circule cu trăsura cu doi cai în interiorul Romei sau în apropierea ei. Legea a fost abrogată în 195 îHr, datorită matroanelor romane care se simțeau inferioare consoartelor lor latine și prin urmare însăși prestigiul cetății era afectat de această inegalitate. Într-un stat controlat de către bărbați, această este primul protest major feminin, am putea spune că acesta a fost o adevărată grevă a femeilor împotriva limitării luxului. Legislația împotriva luxului a fost completată de a continuat apoi cu măsurile luate de Cato în timpul cât a ocupat funcția de censor în 184 îHr, de *lex Orchia* în 182 îHr, *lex Fannia cibaria* în 161 îHr, *lex Didia* în 143 îHr, *lex Licinia Sumptuaria* în 143–102 îHr, *lex Aemilia Sumptuaria* în 115 îHr și apoi de legislația împotriva luxului adoptată de către Augustus (Titus Livius, *Ab urbe condita*, 39, 44; Rosser-Dauster, 1996, p. 1-2; Lewis, Reinhold, 1990, p. 490; Agati Madeira, 2004, p. 87-100).

² Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

³ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

⁴ “*Dacă femeile nu se găteau în străvechile vremuri, / e pentru că soții lor nu se îngrijeau așa mult (...) viața era țărănească –nainte, azi Roma stăpână/ peste întreg pământul are atâtea comori!*” (Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3).

Dio Cassius⁵ sau Iuvenal⁶. Toți acești autori admit că această modă, a împodobitului excesiv, a venit odată cu cuceririle Republicii, într-o vreme când Roma încă nu stăpânea lumea. Pentru excesul femeilor din timpul Imperiului, Ovidiu găsește explicații plauzibile:

“Dacă femeile nu se găteau în străvechile vremuri,/ e pentru că soții lor nu se îngrijeau așa mult (...) viața era țărănească –nainte, azi Roma stăpână/ peste întreg pământul are atâtea comori!”⁷.

Astfel, Roma imperială devenise moștenitoarea luxului orbitor al ultimului secol al Republicii, lux pe care Augustus se străduia să-l țină sub control și să restaureze valorile tradiționale. Odată cu legislația împotriva luxului promovată de către primul împărat, în literatura latină încep să apară tot mai multe acuzații adresate bijuteriilor, printre care și aceea de uzurpare a bunelor moravuri și chiar a structurii societății. Printre cei care înfierează bijuteriile, ca și exponent al unui lux decadent, se poziționează și Quintus Horatius Flaccus, realismul lui premerge satira fină promovată de către Martial și Iuvenal. În odele pe care le-a scris Horatius, în cartea a IV, regăsim o poezie dedicată Lycei, o curtezană ajunsă în pragul bătrâneții. Aceasta este ironizată în versurile autorului pentru dorința ei de a suplini trecerea timpului cu ajutorul bijuteriilor și a hainelor încărcate:

“Nici mărgăritare scumpe și nici purpura de Cos\ nu-ți vor da -napoi iar anii [...]”⁸.

Același portret, cu aceleași acuzații, a fost creionat unei matroane destul de în vârstă, decadența fizică fiind accentuată de giuvaerurile cu care aceasta se acoperea⁹. Așadar, Horatius realizează un portret subtil al societății în care trăiește cu ajutorul bijuteriilor. Ele sunt văzute ca un exponent al decadenței morale și fizice a societății, în opoziție cu acel trecut utopic și mult regretat. Horatius, la fel ca și Ovidius, consideră că dușmanul frumuseții este împoțonarea cu tot felul de podoabe¹⁰, pentru că podoabele excesive și masive pot să urâtească un chip trecut de vârsta primei tinereți.

În condițiile politice și economice ale acestei perioade, aurul în general este văzut în literatură ca o cale spre pierzanie. Iuvenal este realist, el vede aurul ca pe un viciu - “iar cu cât ai mai mult aur, pofta ta de aur crește”¹¹, societatea în care el trăiește fiind subjugată de această poftă. Același metal este numit de Plinius *o molimă a vieții*¹², extragerea și prelucrarea lui devenind un mod de a sfida natura, iar argintul este de asemenea numit- *a doua nebunie a omenirii*¹³. Folosit mai ales pentru realizarea bijuteriilor, aurul aduce odată cu strălucirea lui și beneficiile unui statut social ridicat,

⁵ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 19, 64.

⁶ “Nu știau ce-i arta greacă, îndărătnicii soldați” (Iuvenal, *Despre lux și cumpătare*).

⁷ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

⁸ Horațiu, *Carmines*, 4, 13.

⁹ Horațiu, *Epode*, 8.

¹⁰ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

¹¹ Iuvenal, *Pilda părinților*, 14

¹² Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 4.

¹³ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 95.

moștenit sau cumpărat.

Este ușor de înțeles de ce anumite podoabe reprezintă pentru societatea romană luxul, așa cum spunea Ovidius, “*podoabele sunt la mare cinste*”¹⁴, acestea fiind un factor de departajare vizuală a claselor sociale. Același lux al claselor superioare este văzut de Seneca drept motiv al decadentei, spre exemplu se menționează în *De Beneficiis* că femeile poartă pe ele averi întregi, sfidând astfel prevederile legilor romane împotriva luxului¹⁵. Domnia lui Augustus și austeritatea morală impusă claselor superioare a fost repede uitată după moartea lui. Începând cu secolul I, starea materială a familiei și tot mai puțin situația socială, este vizibilă în primul rând prin bijuteriile purtate de către mame, soții, surori sau fiice și mai puțin a celor purtate de către bărbați.

Modul în care sunt folosite bijuteriile și prețul pe care acestea îl au în ochii privitorului este un alt subiect abordat de către literatura latină. Unul dintre cele mai bune exemple este minunată fabulă *Puiul și perla*, scrisă de Phaedrus în cartea a III, fabula XII și preluată după Esop. În această fabulă, o perlă, măsura luxului suprem, este găsită de un pui care își caută de mâncare. Deși această mică bijuterie este extrem de valoroasă, puiul își exprimă cu părere de rău opinia că în ochii lui un sigur grăunte de mâncare este mult mai valoros decât aceasta. Prin urmare, la Phaedrus, luxul și prețul acestuia se află în ochii privitorului. Acest privitor însă oferea prețuri fabuloase pentru unele bijuterii. Astfel, printre primele lucruri amintite de Suetonius despre Caesar se află și informația că, pe lângă motivele cunoscute, campania acestuia în Britannia ar fi avut la bază și dorința dictatorului de a găsi aici perle, foarte valoroase pentru romani. Colectionar înrăit, dictatorul căuta mereu pietre prețioase pe care le cântărea el însuși în mână¹⁶ semn al avariției, dar și al cunoscătorului. Luxul exorbitant era deja sinonim la Roma, încă din timpul lui Caesar, cu perla, dar și cu pietrele prețioase, menționându-se și faptul că Caesar ar fi plătit pe o perlă uimitoarea sumă de 6 milioane de sesterți¹⁷. O întâmplare sugestivă pentru valoarea imensă pe care o puteau atinge bijuteriile, este povestită de către Plinius și anume că împărăteasa Lollia Paulina a participat la un banchet fiind împodobită cu perle și smaralde care valorau 40 de milioane de sesterți¹⁸. Ambele la fel de scumpe și căutate, erau potrivite de altfel pentru a împodobi o împărăteasă. Și tot Plinius ne pune în temă cu o regulă și anume perlele se poartă pe cap iar pietrele prețioase pe mâini¹⁹.

Un nou soi de extravaganță are loc în timpul lui Caligula, bijuteriile nu se mai poartă numai, ele se îngurgitează. Cele mai frumoase și mai scumpe perle sunt dizolvate în oțet și servesc pentru masa împăratului²⁰. Plinius menționează și el faptul că

¹⁴ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

¹⁵ Seneca, *De beneficiis*, 7, 9, 4.

¹⁶ Suetonius, *Caesar*, 47.

¹⁷ Suetonius, *Caesar*, 50.

¹⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, 9, 117.

¹⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, 9, 119; 12, 84.

²⁰ Suetonius, *Caligula*, 37.

regina Cleopatra a băut o perlă de 10 milioane de sesterți²¹. Această ultimă mențiune leza oarecum mândria romană, deoarece acest lux ar fi trebuit să fie desigur un apanaj roman, iar în același timp scriitorul scoate în evidență decadența specifică a acestui dușman al Romei. Ceea ce remarcă foarte bine Plinius este direcția din care vin aceste bunuri de lux la Roma. El menționează acest comerț cu obiecte de lux cu estul se situa la 100 de milioane de sesterți, din care jumătate cu India, însă specifică cu amărăciune că această sumă este egală cu cinci perle ale Cleopatrei²².

Fig. 1. Portretul lui Aline, datat între sec. I dHr și începutul sec. II dHr²³.

cului și erau folosite foarte mult în arta bijuteriilor romane. Pe de altă parte, perlele reprezentau un accesoriu obligatoriu pentru cei bogați.

În contrast cu averea vremelnică și în concordanță cu curentul stoic, în cartea a V-a, Martial ironizează averea poetului, care nicicând nu va avea o averea mare pe lumea asta, așa cum probabil aveau bogații vremii. Pe de altă parte, smaraltele, opalele și agatele se găsesc pe degetele unor astfel de bogătași²⁶, însă sufletul acestora rămâne gol.

În situația în care toate aceste bogății ajung la Roma, societatea însăși începe să se clatine sub greutatea lor. Plinius redă, foarte caustic, situația femeilor din clasele

Pe lângă perle, mai sunt amintite și alte pietre semiprețioase și prețioase. În *Satyricon* sunt menționate de asemenea câteva dintre pietrele prețioase și semiprețioase la modă:

“Iubești mărgăritarul, sau perla indiană?/ Aceasta ca matroană, purtând marine salbe [...] / Râvnești smaraldul verde, cristalu-i prețios? / Sau, roșie ca focul, vrei piatra calcedonă?”²⁴.

Iuvenal, pe de altă parte, amintește smaraltele și perlele, ambele expozente ale luxului prin costul ridicat pe care îl aveau:

“Nu e mlaștină în care sufletul să nu și-l scalde, / O femeie care poartă coliere de smaralde, / și-n urechi cercei cu perle prinse-n aur șlefuit, / Dintre toate, cea bogată e mai greu de suferit”²⁵.

Semn al decadenței epocii, smaraltele erau considerate pietre ale norocului

²¹ Plinius, *Naturalis Historia*, 9, 119.

²² Plinius, *Naturalis Historia*, 9, 119; 12, 84.

²³ Staatliche Museen zu Berlin.

²⁴ Petronius, *Satyricon*, 55.

²⁵ Iuvenal, *Despre Femei*.

²⁶ Martial, *Nestematele poetului*, 5.

superioare ale societății:

“Femeile poartă aur pe brațe și pe toată lungimea degetelor, la gât, în urechi, în împletitura cozilor; lanțuri de aur li se întind de-a lungul coapselor și în taină, săculeți de mărgăritare prinși în fir de aur, atârnă la gâtul femeilor [...] se împodobesc însă cu aur și la picioare, inventând un ordin ecvestru femeiesc”²⁷.

Târgurile din Roma, prilej de întâlnire pentru tot felul de lume, sunt descrise de Martial în carte a IX, satira a 59. Partea nevăzută a acestor târguri, “unde plebea nu pătrunde”²⁸, este cea care-l atrage prin bogăția ei pe poet. Printre mărfurile rare, prezente aici, de află și cercei din aur încrustați cu smaralde:

“A ochit niște smaralde încrustate-n aur vechi, \ Giuvaeruri care sună-n toarta albelor urechi \ [...] Ca și cum ar vrea s-aleagă japsuri scumpe și agate”²⁹.

Fiind foarte scumpi, aceștia se află în spatele tejghelei – acolo unde nu pătrunde toată lumea, ci doar cei cu bani, acesta este încă un exemplu pentru luxul destinat claselor sociale superioare.

Pe lângă faptul că sunt considerate un exemplu al luxului, bijuteriile sunt un indiciu important al statutului în societate și în familie al individului. În multe dintre aparițiile lor în izvoarele literare, între podoabe sunt remarcate inele, iar în cele mai multe cazuri acestea sunt legate în primul rând de statutul social a individului. Inelul ca și însemn social al clasei senatoriale, este prezent și în scrierile lui Titus Livius³⁰. Semnul rangului și al bogăției, acestea lipsesc de pe mâna săracului, iar în satira a XI-a, dedicată luxului și cumpătării, Iuvenal mărturisește că cei care au vicii sărăcesc și vor păși la fel ca Pollio:

“Și-ntr-o zi, la fel ca Pollio, care-a sărăcit [...], / Mâna lor fără inele vor întinzând-o-n drum, cerșind”³¹.

Aceeași mențiune apare și la Martial, în cartea a VIII-a, satira a V-a, dedicată inelelor lui Macer. Acesta a sărăcit și a pierdut rangul de cavaler și dreptul de ale purta:

“Inele ai dat atâtea, la fețe ușurele, / Și acum sărmane Macer, ești tu fără inele!”³².

Prețul unor bijuterii simple, cum sunt inelele, era în continuare ridicat, iar cei săraci nu-și puteau permite un astfel de lux. Prin urmare chiar dacă nu avem un preț pentru aceste inele, izvoarele menționează clar că anumite bijuterii nu sunt pentru cei săraci.

De cele mai multe ori inelul este un indiciu prețios al locului ocupat în societate de către stăpân, astfel, inele împodobite cu agate completează toga albă și părul lins în drumul spre estradă și spre gloria de autor¹. Prin urmare, sobrietatea republicană era de mult depășită, inelele sunt prezentate ca un însemn al averii și dacă se poate spune chiar al funcției. Și dacă la început inelele de aur sunt un apanaj al oficialilor

²⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 40.

²⁸ Martial, *Un cumpărător mufturos*, 5, 59.

²⁹ Martial, *Un cumpărător mufturos*, 9.

³⁰ Titus Livius, *Ab urbe condita*, 23, 12.

³¹ Iuvenal, *Despre lux și cumpătare*, 11.

³² Martial, *Inele*, 8.

romani, în primă fază al ambasadurilor trimiși la diferite populații și abia mai apoi al senatorilor romani³³ – ca și însemn al statutului social și al rangului, lucrurile se vor schimba însă în primul secol al Imperiului. Iuvenal, un autor recunoscut pentru usturimea vorbelor sale, descrie în *Pentru cei ce scriu satire* un fost sclav care:

“Numai-n purpură și-n aur se ivește la plimbare,/ Și zvărlind ca pe-o povară strălucitul lui veșmânt,/ Cu inelele de vară, nădușit își face vânt”³⁴.

De asemenea, pentru copiii născuți liber portul *bullei* era esențial, Persius amintește importanța ei:

“Mi-am prins bulla de altarul pe care larii îl veghează,/ Și toga albă îmbrăcând-o, nimic nu mi se împotrivea”³⁵.

Astfel, putem remarca faptul că unele bijuterii sunt folosite tocmai pentru a fi un indicator vizual pentru ceilalți și cel mai ușor se poate vedea acest lucru pentru bijuteriile feminine. Mihai GRAMATOPOL a subliniat acest aspect, impus de sus în arta romană prin reprezentările împărăteselor și anume că parura feminină trebuia să anunțe condiția socială și materială a familiei³⁶. Prin urmare, cerceii matroanelor romane devin din ce în ce mai împodobiiți și mai grei, confecționați din metal prețios, încrustați artistic și deseori împodobiiți cu pietre prețioase sau perle. Uneori cerceii se puteau ridica la prețuri fabuloase³⁷. În secolul I dHr moda cerea să se poarte cerceii cu cât trei perle la fiecare ureche, reprezentând valori considerabile, fapt care îl face pe Seneca să ofteze exasperat, spunând:

“Femeile nu se mai împodobesc numai cu câte o perlă la fiecare ureche, nu, ci sfârcul urechilor lor s-a deprins să suporte o greutate care ar trebui să li se pară nesuferită. Două perle alăturate și o a treia peste ele alcătuiesc un singur cercei. Pesemne aceste femei în nebunia lor cred că bărbații nu ar fi destul de nenorociți, dacă ele n-ar purta în fiecare ureche valoarea a două sau trei moșteniri”³⁸.

Printre podoabele prezente în descrierile cinei din casa libertului Trimalchio sunt pomenite și diferite bijuterii în contexte foarte variate. Brațări la mâini și la picioare poartă consoarta lui Trimalchio, Fortunata. La acestea se adaugă și o rețea aurită care îi susține părul. În discuția care urmează după masă, atât Fortunata cât și Scintilla, una dintre invitații la cină, prezintă musafirilor cele mai bune bijuterii pe care le au fiecare, spre ciuda și repulsia soților, care le cumpăraseră și care își exprimă foarte clar părerea că au *stricat orzul pe găște*, la cât au fost de scumpe acestea.

Cu aprobarea stăpânului casei, mesenii asistă apoi chiar la cântărirea unor astfel de bijuterii, scandalos de scumpe și care nu sunt altceva decât un mijloc de etalare a bogăției și un element definitoriu pentru mentalitate de parvenit a stăpânului casei,

³³ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 11.

³⁴ Iuvenal, *Pentru cei ce scriu satire*, 59.

³⁵ Persius, *Despre libertate*, 5, 28.

³⁶ Gramatopol, 1991, p. 191.

³⁷ Suetonius menționează faptul că Vitellius ar fi plătit pentru călătoria sa și a anturajului său în Germania, unde fusese numit guvernator, cu o perlă din cerceii mamei sale (Suetonius, *Vitellius*, 7, 2).

³⁸ Seneca, *De beneficiis*, 7, 9, 4.

dar care în același timp acceptă faptul că este un dobitoc pentru că s-a lăsat despuiat pentru a le cumpăra³⁹. Deși libertii nu aveau voie să poarte perle, Scintilla are în jurul gâtului un lăntșor pe care atârnă o casetă, iar în cutie se află perle⁴⁰. Conform legislației, perlele erau rezervate pentru matroanele cu copiii, prin urmare Scintilla nu ar avea voie să le poarte. Însă legislația nu poate interzice cumpărarea unor astfel de bijuterii, ci mai degrabă interzice expunerea lor în public și prin urmare perlele se află în casetă. Odată cu prăbușirea moralității, începutul secolului I dHR a adus și slăbirea grațiilor vizuale între clasele sociale. Bijuteriile încetează să mai fie un reper al condiției juridice. O nouă clasă socială își face apariția, libertii și dintre aceștia libertii imperiali devin mai importanți și mai bogați decât unele dintre vechile familii. Bogăția le permite să obțină bijuterii pentru ei și consoartele lor, care în mod normal nu ar fi putut să fie purtate de niște foști sclavi. Cel mai bun exemplu în acest sens este Trimalchio, care dorește ca pe monumentul funerar să fie reprezentat în toga de magistrat și cu cincini de aur pe degete, cu toate că el nu ar fi avut voie să poarte în mod normal inel de aur⁴¹, rezervat pentru oamenii născuți liberi⁴².

Ele pot oferi indicii asupra locului în cadrul unei familii. În opera lui Suetonius apare menționat, pentru prima dată, rolul bijuteriei de a evidenția condiția purtătoarei în cadrul relațiilor de familie sau al celor sociale. Pentru a defini rolul bijuteriilor Suetonius menționează, în cartea dedicată domniei lui Nero, termenul de *ornamenta uxoria*⁴³, bijuteriile specifice unei soții, cu sensul de obiecte de podoabă care să o identifice pe purtătoare⁴⁴. Iuvenal pomenește în satira a VI, dedicată femeilor, obiceiul logodnicului de a dărui un inel viitoarei sale soții, ca semn al legământului nupțial⁴⁵ dar și ca indicator vizual al legăturii respectivei cu viitoarea familie. Bogăția vestimentației și parurii feminine reflectă situația familiei din care provine, prin urmare Plinius a numit perla, cea mai scumpă bijuterie, drept lictorul femeilor atunci când ele se aflau în stradă⁴⁶. Perlele erau atât de dorite de matroanele romane, încât legislația imperială s-a folosit de această dorință, iar dreptul de a purta perle în public venea împreună cu *ius trium liberorum*⁴⁷.

Bijuteriile mai apar în literatură și în contexte religioase, fiind menționate fie ca ofrande aduse zeilor, fie ca mijloace apotropaice, sau în orice caz ca și recipiente ale unei magii puternice. Pentru a alunga spiritele rele, care ar putea bătui masa, Trimalchio își schimbă inelul de pe mâna stângă pe mâna dreaptă⁴⁸, aducând în dis-

³⁹ Petronius, *Satyricon*, 67.

⁴⁰ Petronius, *Satyricon*, 67.

⁴¹ Petronius, *Satyricon*, 71.

⁴² Portul inelului de aur se extinde în secolul I la clasele superioare ale societății și în general la oamenii născuți liberi, pentru ca la sfârșitul secolului al II-lea, Septimius Severus să acorde dreptul de a purta inel de aur și soldaților.

⁴³ Suetonius, *Nero*, 35, 2.

⁴⁴ Kunst, 2005, p. 129.

⁴⁵ Iuvenal, *Despre Femei*, 6.

⁴⁶ Plinius, *Naturalis Historia*, 9, 114.

⁴⁷ Kunst, 2005, p. 136.

⁴⁸ Petronius, *Satyricon*, 74.

cuție rolul apotropaic al micii bijuterii. Știm în mod sigur, mai ales în cazul inelelor, că există o puternică componentă apotropaică asociată mai ales reprezentării de pe

Fig. 2. Portret de femeie aparținând unei mumii descoperite la Fayum, datat între 100–125 dHr⁴⁹.

de dubla valență a metalului prețios, podoabă în lumea viilor și însoțitor în moarte, așa cum susține și Plinius. Folosirea pe cale largă a aurului se datorează, în viziunea lui Plinius, rezistenței la foc⁵⁷, deci calitatea perfectă pentru o bijuterie, care trebuia să reziste rugului funerar. În același timp este remarcată și rezistența acestuia la rugină, la acțiunea sărurilor și a oțetului⁵⁸. Informațiilor utile despre aur li se adaugă și diferite remedii în care aurul este folosit fie singur, fie împreună cu alte componente pen-

gemă⁵⁰, dar și a materialului gemei⁵¹. De asemenea, valențele apotropaice ale *bullei* sunt bine cunoscute⁵². Se poate spune că, datorită apropierii de proprietar, bijuteriilor li s-au atribuit valențe magico-religioase, care să-l ajute și să-l protejeze pe acesta în viața de zi cu zi, dar și după moarte⁵³.

Un alt episod, care implică bijuteriile și magia, s-a petrecut în timpul domniei lui Tiberius. Știm că împăratul a interzis adorarea zeităților aflate în afara sferei religiei romane, ordonând adoratorilor să-și ardă hainele împreună cu podoabele lor⁵⁴. Considerate probabil necurate, hainele și bijuteriile trebuiau purificate în foc, doar focul putea alunga vrăjile și magia ascunse în ele.

Semn al prețurii, bijuterii sub formă de inele sunt închinare zeilor⁵⁵, după ce în prealabil metalul fusese smuls pământului⁵⁶. Consacrarea bijuteriilor în temple se poate lega mai ales

⁴⁹ The J. Paul Getty Museum.

⁵⁰ Există pietre denumite *Iovis gemmae* (Plinius, *Naturalis Historia*, 37, 170).

⁵¹ Țeposu-David, 1965, p. 91.

⁵² Hamat, 2010, p. 215-217.

⁵³ O parte importantă a bijuteriilor favorite, probabil mai puțin bijuteriile de familie, în însoțeau pe proprietar în mormânt, îndeplinind aceleași roluri ca și în viață.

⁵⁴ Suetonius, *Tiberius*, 6.

⁵⁵ Persius, *Superstițiile*, 18.

⁵⁶ *Ați răscolit adânc pământul și-n foc metalul l-ați topit* (Persius, *Superstițiile*, 18).

⁵⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 40.

⁵⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 62.

tru a vindeca anumite boli. Aceste informații, despre puterea protectoare a aurului împotriva relelor⁵⁹ sunt în concordanță cu credințele antichității și un motiv în plus pentru folosirea lui la fabricarea bijuteriilor.

Datorită prețului ridicat, bijuteriile pot deveni și o măsură a iubirii, între doi oameni sau chiar a iubirii pentru animale. Un câine⁶⁰ comparat cu o piatră prețioasă este și cățelușa amantului lui Trimalchio, pe nume Margarita⁶¹, iar dragostea pe care i-o poartă stăpânul este vizibilă în numele prețios pe care îl are. Epigrama CIX a lui Martial o pomenește pe Issa, cățelușa iubită a bogatului Publius. Prin comparație, dragostea Issei este mai prețioasă decât o perlă venită din India⁶². Măsura dragostei, după cum vedem, este una foarte neobișnuită, perla o bijuterie rară din cauza depărtării de la care vine, este cu atât mai prețioasă și din acest motiv considerată o măsură a dragostei. Tot o măsură a dragostei, de data aceasta între doi oameni, sunt și inelele de logodnă. Acestea sunt pomenite de către Plinius⁶³, dar și de către Iuvenal, în satira a VI dedicată femeilor. Poetul ne vorbește despre obiceiul logodnicului de a dărua un inel viitoareii sale soții, ca semn al legământului nupțial⁶⁴. Legătura sacră a căsătoriei, precedată de logodnă este pecetluită cu o bijuterie, obicei păstrat de altfel și în prezent. Ceea ce este important, este faptul că sursele literare consemnează acest obicei și mai mult amintesc atât inelul de aur cât și inelul de fier⁶⁵. Dragoste filială este exemplificată de către Tacitus, autorul ne relatează cum o femeie de familie bună își vinde bijuteriile pentru a-l ajuta pe tatăl ei⁶⁶. Prin faptul că-și vinde bijuteriile, aceasta acceptă de bună voie să renunțe la identificare sa cu clasa superioară a societății, cu alte cuvinte renunță la privilegiile care vin cu aceste bijuterii. Renunțând la aceste lucruri prețioase, ea își demonstrează pe deplin dragostea și respectul de fiică.

Fiind relativ scumpe și cu multe semnificații, bijuteriile reprezintă cadoul ideal pentru diferite ocazii. Prin urmare cadoul format din bijuterii poate ascunde și o metodă de a onora o anumită persoană. În cartea despre Augustus, Suetonius ne oferă o informație interesantă și anume povestește faptul că lanțuri de aur erau oferite ca semn de mare prețuire a împăratului pentru un apropiat. Un astfel de cadou a fost oferit de către Augustus lui Caius Nonius Asprenas⁶⁷. Liviei, pe vremea când era fugară, i-au fost oferite o agrafă și medalioane de aur – toate, venind să completeze costumația cu manta primită⁶⁸. De asemenea ele pot deveni cadouri prețioase la evenimente speciale,

⁵⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 84.

⁶⁰ Câini sunt companioni iubiți pentru epoca romană, ei sunt adesea reprezentați și pe monumentul funerar al stăpânului. Un exemplu deosebit în acest sens este dorința lui Trimalchio care dorește ca pe monumentul lui funerar, la picioarele sale, să fie reprezentată și cățelușa sa iubită (Petronius, *Satyricon*, 71).

⁶¹ Petronius, *Satyricon*, 64.

⁶² Martial, *Issa*, 1.

⁶³ Plinius, *Naturalis Historia*, 33. 4-12.

⁶⁴ Iuvenal, *Despre Femei*.

⁶⁵ Hamat, 2014, p. 886.

⁶⁶ Tacitus, *Anale*, 16,31.

⁶⁷ Suetonius, *Augustus*, 43.

⁶⁸ Suetonius, *Tiberius*, 6.

așa cum menționează Plinius cel tânăr și anume faptul că pentru nunta ficei sale un tată a cumpărat bijuterii⁶⁹. Acestea puteau desigur să facă parte din dota respectivei⁷⁰.

Unul dintre cele mai importante roluri în care apar bijuteriile este acela de sigiliu. Practica de a sigila era des folosită în lumea romană, sigiliile sunt folosite ca măsură de precauție pentru corespondență⁷¹, ca mod de legalizare al diferitelor acte (de la contracte la testamente)⁷², ca modalitate de recunoaștere⁷³ sau ca metodă de falsificare⁷⁴. În foarte multe izvoare apar menționate inelele cu sigilii, însă cel mai celebru sigiliu rămâne acela al lui Augustus, el fiind primul care s-a folosit de inele gravate pentru a sigila actele oficiale⁷⁵. Folosirea inelelor ca și pecete, este atestată de Iuvenal în satira a XIII – “*semnătura și pecetea din onixul blestemat*”⁷⁶. Sigiliul putea fi de asemenea schimbat pe parcursul vieții, cel mai celebru caz fiind cel al lui Augustus, care a trebuit să-și schimbe sigiliul cu sfinx pentru că destinatarii se temeau că scrisorile astfel sigilate să nu poarte în ele și viclenia sfinxului⁷⁷. Astfel de inele sigilare au fost descoperite în toată lumea romană, un studiu recent asupra subiectului îl reprezintă cel al lui Ian James MARSHMAN pentru sigiliile descoperite pe teritoriul Britanniei⁷⁸.

Printre alte bijuterii pomenite în satirele lui Iuvenal se află și *bullă*. Portul ei este atestat în satira a XIV – pentru copii⁷⁹, ca o distincție socială care atesta în primul rând calitatea de cetățean roman, însă cu departajarea făcută între clasele sociale – pentru copiii senatorilor și a cavalerilor aceasta este de aur, iar pentru ceilalți poate fi un simplu nod de piele, legământ al sărăciei⁸⁰. La rândul său, Plinius pomeneste *bullă aurea*⁸¹ – purtată de către tineretul privilegiat⁸², iar Persius pomeneste ritualul de trecere de la copilărie la maturitate prin fraza:

“*Mi-am prins bullă de altarul pe care larii îl veghează,/ Și toga albă îmbrăcând-o, nimic nu mi se împotrivea*”⁸³.

Acest scurt fragment consfințește realitatea arheologică⁸⁴, fiind cunoscut faptul că la maturitate băieții o depuneau fie pe altarul larilor, fie pe cel al lui Hercules, iar o serie de morminte de copii au în inventarul funerar și acest medalion.

⁶⁹ Plinius Minor, *Epistulae*, 5, 16, 7.

⁷⁰ Kunst, 2005, p. 135.

⁷¹ Ovidiu, *Amores*, 2, 15.

⁷² Iuvenal, *Pentru cei ce scriu satire*, 67-68 și *Neplăcerile traiului la Roma*, 81-82.

⁷³ Suetonius, *Augustus*, 50

⁷⁴ Iuvenal, *Pentru cei ce scriu satire*, 1, 67-68.

⁷⁵ Gravura reprezenta la început un sfinx, apoi imaginea lui Alexandru cel Mare și apoi a lui însuși (Suetonius, *Augustus*, 50).

⁷⁶ Iuvenal, *Mustrarea de cuget*, 13.

⁷⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, 33.6.

⁷⁸ Marshman, 2015, p. 1-278.

⁷⁹ Iuvenal, *Pilda părinților*, 14.

⁸⁰ Iuvenal, *Paraziții*, 164.

⁸¹ Plinius, *Naturalis Historia*, 28, 9.

⁸² Hamat, 2010, p. 215.

⁸³ Persius, *Despre libertate*, 28.

Mândria apartenenței la Imperiul Roman este ilustrată de această mică bijuterie, cu valențe magico-religioase, pe care toți copiii născuți liber o purtau⁸⁵.

Bijuteriile antice reprezintă realitatea palpabilă a mentalității romane. Din păcate, pentru foarte multe artefacte, funcționalitatea nu este pe deplin lămurită, datorită lipsei contextului de descoperire. Prin urmare, în sprijinul arheologiei vine întotdeauna studiul literaturii latine. Rolul jucat de bijuterii în operele literare nu este mare, însă este foarte important pentru că istoria bijuteriilor și a luxului urmează îndeaproape istoria politică, socială și economică a Imperiului Roman. Deși a încercat să înfrâneze luxul, până la urmă legislația romană a trebuit să se recunoască învinsă în fața luxului orbitor adus de noile cuceriri. Prin urmare, în primul secol al Imperiului luxul bijuteriilor a ajuns să fie privit ca un drept pe care Roma și-l câștigase luptând în atâtea războaie. Decăderea morală a societății, datorată în principal abuzurilor, este înfiefată de către majoritatea autorilor romani. Astfel operele literare din primul secol de viață al Imperiului ne zugrăvesc o frescă interesantă și plină de viață a societății și ne oferă informații prețioase despre tipurile de bijuterii, modul cum se purtau acestea, despre originea unora dintre ele, despre prețul și popularitatea de care se bucurau precum și despre funcționalitatea lor. Acest subiect este prezent mai ales în operele literare în proză sau versuri, care elogiază femeia sau dimpotrivă satirizează societatea decadentă, simbolizată prin moravurile ușoare feminine.

Literatura romană oferă o imagine duală setată în mentalul colectiv în ceea ce privește bijuteria, mai ales în cazul femeilor. Pe de o parte ea este exponenta decadenței, imaginea femeilor romane încărcate de bijuterii prețioase este imaginea femeilor ușoare sau a matroanelor care își trădează căminul conjugal. Vremurile în care Roma nu era încă stăpâna lumii reprezintă idealul multor opere literare, care văd în bogăția Imperiului decăderea unui popor, care odinioară era curat sufletește. Pe de altă parte, femeia reprezintă imaginea familiei și a cetății și ea trebuie să arate și să se comporte cu toată demnitatea oferită de o asemenea sarcină. Prin urmare, bijuteriile joacă un rol important, anunțând privitorului prestigiul familiei și al societății din care aceasta face parte. Grăitoare pentru această situație este abrogarea legii *Oppia* din 195 îHr, pe motivul că prestigiul cetății este afectat de imaginea golită de bijuterii a matroanelor romane. Unul dintre cei mai mari susținători ai femeii aranjate și la modă este Ovidius, însă chiar și el menționează că excesul de bijuterii poate trăda o femeie ușoară.

Mărturie prețioasă a trecutului, bijuteria a fost uneori considerată măsura dragostei – sentiment efemer, însă cu atât mai prețuit și protejat de către oameni, însă ea a fost văzută și ca un element indispensabil folosit în cadrul ceremoniilor și ritualurilor religioase, a vieții de zi cu zi, pentru a trimite scrisori, a ratifica acte și testamente sau dimpotrivă pentru a le falsifica.

Prețul luxului pentru societatea romană este unul fizic, menționat de foarte multe ori de către sursele literare, însă alături de acesta autorii latini susțin că mai

⁸⁴ Multe astfel de amulete au fost descoperite pe tot teritoriul Imperiului Roman, pentru discuții referitoare la acestea vezi articolul nostru publicat în 2010 (Hamat, 2010, p. 214-230).

⁸⁵ Hamat, 2010, p. 215-216.

există și un preț moral, plătit atât de către societate cât și de fiecare individ în parte. Cele mai multe surse literare confirmă că luxul se află la Roma mână în mână cu depravarea și corupția, în antiteză cu vremurile de început ale Republicii.

Funcționalitatea multiplă a bijuteriilor ne este relevată de către literatura latină, însă nu trebuie uitat faptul că situațiile întâlnite în izvoarele literare se referă în marea majoritate la situația claselor superioare ale societății. Prin urmare, pentru un rezultat cât mai fidel al realității provinciale, sursele literare trebuie interpretate cu grijă, fără a fi scoase din context și în permanență racordate cu descoperirile arheologice. În cazul de față, putem spune că realitatea arheologică își găsește un real suport în literatura latină, ale cărei situații și contexte le confirmă în majoritatea cazurilor.

BIBLIOGRAFIE

- Agati Madeira, 2004 Eliane Maria AGATI MADEIRA, *La lex Oppia et la condition juridique de la femme dans la Rome républicaine*, În: *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 51, 2004, p. 87-100.
- Dio Cassius Dio Cassius, *Istoria Romană*, vol. I-II, trad. A. PIATKOWSKI, Intreprinderea Poligrafică Cluj, Cluj, 1973.
- Gramatopol, 1991 Mihai GRAMATOPOL, *Artele Miniaturale în Antichitate*, Curente și sinteze, 55, Ed. Meridiane, București, 1991, 464 pg., ISBN 973-33-0100-0.
- Hamat, 2010 Ana HAMAT, *Despre pandantivul rotund cu casetă din Dacia Romană. Bulla*, În: *Drobeta*, 20, 2010, p. 214-230.
- Hamat, 2014 Ana HAMAT, *Dextrarum Iunctio și studiul bijuteriilor în epoca romană. Un melanj între istoria artei, epigrafe, numismatică, glicptică și studiul bijuteriilor*, În: *Arheovest*, II/2, 2014, p. 881-892.
- Horațiu Quintus Horatius Flacus, *Carmine*, În: *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/hor.html> (accesat 12.09.2016).
- Horațiu Quintus Horatius Flacus, *Epode*, În: *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/hor.html> (accesat 12.09.2016).
- Kunst, 2005 Christiane KUNST, *Ornamenta Uxoriam. Badges of Rank or Jewellery of Roman Wives?*, În: *The Medieval History Journal*, 8/1, p. 127-142.
- Lewis, Reinhold, 1990 Naphtali LEWIS, Meyer REINHOLD (eds), *The Republic and the Augustan Age*, În: *Roman Civilization: Selected Readings*, vol. 1, ed. 3, New York, 1990, 674 pg., ISBN 0231071310.
- Marshman, 2015 Ian James MARSHMAN, *Making Your Mark in Britannia. An investigation into the use of signet rings and intaglios in Roman Britain*, Disertatie (ms), Leicester, 2015, 278 pg.
- Ovidiu Publius Ovidius Naso, *Ars Amatoria*, În: *Heroide. Amoruri. Arta Iubirii, Remediile Iubirii. Cosmetice*, traducere Maria Valeria PETRESCU, Ed. Minerva, București, 1977, 294 pg.
- Persius, Iuvenal, Marțial Persius, Iuvenal, Marțial, *Satire și epigrame*, traducerea Tudor MĂINESCU, Alexandru HODOȘ și prefață de I. FISCHER, Biblioteca pentru toți, 381, Ed. Pentru Literatură, [București], 1967, XLIX + 462 pg.
- Petronius Titus Petronius Niger, *Satyricon*, traducere, postfață și note de Eugen CIZEK, Ed. Paideea, București, 2003, 180 pg., ISBN 973-596-169-5.
- Plinius Gaius Plinius Secundus, *Natvralis Historia, Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, traducere din latină, prefață, note și indice de Ioana COSTA, vol. VI (c. XXXIII-XXXVII): *Mineralogie și istoria artei*, Ed. Polirom, Iași, 2004, 336 pg., ISBN 973-681-769-5.
- Plinius Minor Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*, În: *The Latin Library*, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.html> (accesat 12.09.2016).
- Rosser-Dauster, 1996 Molly Ann ROSSER-DAUSTER, *Roman sumptuary legislation of the republican era c. 200-100 B.C.*, History Thesis (ms), Austin, 1996, 88 pg.
- Seneca Lucius Annaeus Seneca, *De Beneficiis*, În: *Perseus Digital Library*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0023> (accesat 14.09.2016).

- Staatliche Museen zu Berlin [http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.\\$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=6](http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=6) (accesat 4.10.2016).
- Suetonius Caius Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Cezari*, traducerea David POPESCU și C. V. GEOROC, Edituara 100+1 Gramar, București, 2005, 381 pg., ISBN 973-591-472-7.
- Tacitus Publius Cornelius Tacitus, *Anale*, În: *Lacus Curtius: Into the Roman world, on-line* <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/home.html> (accesat 1.10.2014).
- Titus Livius Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, În: The Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html> (accesat 13.09. 2016).
- Țeposu-David, 1965 Lucia ȚEPOSU-DAVID, *Colecția de geme a Muzeului Brukenthal din Sibiu*, În: *Studii și Comunicări Brukenthal*, 12, 1965, p. 83-126.
- The J. Paul Getty Museum <http://www.getty.edu/art/collection/downloadform?dlimgurl=http://www.getty.edu/museum/media/images/web/enlarge/01109801.jpg&id=9421&objnum=81.AP.42&medium=Encaustic+on+wood%3B+gilt%3B+linen&objmaker=Attributed+to+the+Isidora+Master+%28Romano-Egyptian%2C+active+100+-+125%29&title=Mummy+Portrait+of+a+Woman&objdim=48+%C3%97+36+%C3%97+12.8+cm+%2818+7%2F8+%C3%97+14+3%2F16+%C3%97+5+1%2F16+in.%29&creditline=The+J.+Paul+Getty+Museum%2C+Los+Angeles&objdate=100++110&uooid=9e3a3503e79e0597c507d545ecc9bdc7e9700337> (accesat 4.10.2016)